

JAKUB ROGULSKI
(UNIwersytet Jagielloński)

POZYCJA I ZNACZENIE
KSIĄŻĄT SANGUSZKOWICZÓW W LATACH 1500–1569
W ŚWIELE TYTULATURY URZĘDOWEJ

W polskiej nauce historycznej tytulatura szlachecka okresu nowożytnego jak dotąd nie stała się przedmiotem odrębnych, monograficznych badań. Obecny stan rozpoznania tej problematyki wciąż w znacznej mierze opiera się na dorobku przedwojennej historiografii, traktującej tytuły szlacheckie głównie jako źródło do badań genealogicznych¹ bądź jako jeden z przejawów staropolskiej kultury i obyczajowości². Po drugiej wojnie światowej tematyką tą zajmowali się niemal wyłącznie filologowie i językoznawcy³ i dopiero w ostatnich latach

---

¹ Zob. m.in.: J. Wolff, *Pacowie. Materiały historyczno-genealogiczne*, Petersburg 1885; idem, *Kniazowie litewsko-ruscy do końca czternastego wieku*, Warszawa 1895; *Monografia XX. Sanguszków*, oprac. Z. L. Radziwiński, B. Gorczak, t. 1–3, Lwów 1906–1911; S. Karwowski, *Leszczyńscy herbu Wieniawa*, Lwów 1916. Obok tego nurtu należy wymienić jednostkowe artykuły poświęcone analizie określonych tytułów: Z. L. Radziwiński, *O tożsamości tytułów książę i książę w dawnej Rzeczypospolitej*, „Miesięcznik Heraldyczny” 1908, nr 5, s. 65–68; tenże, *Jeszcze o „kniaziu” i „księciu”*, „Miesięcznik Heraldyczny”, R. IV: 1911; J. Adamus, *O tytule panującego i państwa litewskiego parę spostrzeżeń*, „Kwartalnik Historyczny” 1930, t. 44, s. 313–332.

² W. Łoziński, *Życie polskie w dawnych wiekach*, Lwów 1907; A. Brückner, *Dzieje języka polskiego*, Warszawa 1906 *Dzieje kultury polskiej*, t. 1–4, Warszawa 1930–1934; J. Bystroń, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*, t. 1–2, Warszawa 1933. W oparciu głównie o te syntezy tytulaturę szlachecką omawiają późniejsze prace poświęcone kulturze i codzienności szlacheckiej (zob. przede wszystkim W. Czapliński, J. Długosz, *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa 1982; J. Tazbir, *Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit – upadek – relikty*, Warszawa 1983).

³ J. Matuszewski, *Tytułomania szlachecka w świetle patronimików odurzędniczych*,

tytuły szlacheckie stają się ponownie zagadnieniem, któremu badacze szlachty polsko-litewskiej przyznają coraz większe znaczenie⁴. Pomimo to potencjał badawczy, jaki kryje się w odpowiedniej analizie i interpretacji nowożytnej tytulatury szlacheckiej, wciąż pozostaje wykorzystany w znikomym stopniu. Interesujące i niewątpliwie cenne próby rozpoznania formalno-prawnych uwarunkowań oraz funkcji społecznych i propagandowych tytulatury rodowej, jakie w ostatnim czasie pojawiły się w literaturze, w większym stopniu stanowią zachętę do dalszych monograficznych studiów, aniżeli zaspokajają potrzeby badawcze w tym zakresie.

W tytulaturze urzędowej dotychczasowa historiografia doszukiwała się głównie najbardziej reprezentatywnych przykładów „tytułomanii” – zjawiska tak typowego dla mentalności szlacheckiej doby przedrozbiorowej. Tym jednokierunkowym zainteresowaniem tytułami urzędowymi należy tłumaczyć fakt, że nie podjęto dotąd próby wnikliwego spojrzenia na te tytuły jako na miernik pozycji i znaczenia politycznego nowożytnych rodzin szlacheckich. A przecież tego rodzaju tytulatura, jako precyzyjne odzwierciedlenie urzędów sprawowanych przez przedstawicieli danej rodziny, stanowiła podstawowy i bardzo łatwy w eksponowaniu nośnik treści określających zasięg wpływów politycznych w dawnej Rzeczypospolitej. Tytuł urzędowy stanowił tytułarną ekspozycję określonych kompetencji wynikających z faktu sprawowania danego urzędu. Treści

cz. 1–2, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 1970, nr 15, s. 237–271; 1970, nr 16, s. 157–190; K. Mroczek, *Titulatura w korespondencji staropolskiej jako problem stosunku między nadawcą a odbiorcą*, „Pamiętnik Literacki” 1978, nr 69, s. 129–135; H. Wiśniewska, *Titulatura Sebastiana Fabiana Klonowica (1545–1602)*, „Język Polski” 1982, nr 62, s. 7–9; E. Umińska-Tytoń, *Formuły grzecznościowe w XVIII-wiecznych dziuryszach*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 1992, nr 37, s. 139–144; M. Cybulski, *Titulatura w wybranych pamiętnikach polskich z XVI–XVIII w.*, [w:] *Ad perpetuam rei memoriam. Profesorowi Wojciechowi Ryszardowi Rzepce z okazji 65. urodzin*, red. J. Migdał, Poznań 2005, s. 87–95; idem, *Ewolucja tytulatury w wybranych tekstach urzędowych z XVI–XVIII w.*, [w:] *In tempore belli et pacis. Ludzie – Miejsca – Przedmioty. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Janowi Szymczakowi w 65-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowo-dydaktycznej*, red. T. Grabarczyk, A. Kowalska-Pietrzak, T. Nowak, Warszawa 2011, s. 551–560.

⁴ Przede wszystkim S. Górzyński, *Rodzina Radziwiłłów i ich tytuły*, „Miscelanea Historico-Archivistica” 1997, t. VII, s. 19–26; idem, *Tytuły w dawnej Rzeczypospolitej i obecnie – praktyka i prawo*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2008, t. XVIII, s. 115–132; W. Strzyżewski, *Herby i tytuły. Pieczęć szlachecka w księstwie glogowskim (XVI–XVIII wiek)*, Warszawa 2010; M. Antoniewicz, *Protoplaści książąt Radziwiłłów. Dzieje mitu i meandry historiografii*, Warszawa 2011; T. Bernatowicz, *Mitra i buława. Królewskie ambicje książąt w sztuce Rzeczypospolitej szlacheckiej (1697–1763)*, Warszawa 2011, s. 77–89.

eksponowane przez takie tytuły nie były jednak wyłącznie prostą pochodną znaczenia, jaki dany urząd odgrywał w administracji państwowej. Istotne znaczenie posiadał prestiż tytułu, który nie musiał pokrywać się z odpowiednio dużym zakresem obowiązków urzędowych. I tak jak znaczący udział w zarządzaniu państwa, szczególnie na niższych szczeblach administracyjnych, nie musiał przekładać się na wysoki prestiż społeczny odpowiadającego mu tytułu, tak samo zaszczytne i wysoko w starszeństwie umocowane tytuły nie zawsze wiązały się z realnym uczestnictwem w sprawowaniu władzy. Co więcej, posługiwanie się tytułem odnoszącym się do konkretnego urzędu nie w każdym przypadku musiało być wynikiem piastowania tego stanowiska, tak jak to się działo w przypadku tytułów urzędowych patronimicznych. Tytułowanie się „województwem” nie miało nic wspólnego ze sprawowaniem odpowiadającego mu urzędu wojewódzkiego, a jednak obecność takiego tytułu wiele mówiła o autorytecie rodziny, która w szeregu swoich przedstawicieli mogła wykazać się senatorami wyższego szczebla.

Stąd też analiza znaczenia rodziny szlacheckiej na podstawie tytulatury urzędowej nie sprowadza się wyłącznie do określenia roli politycznej wynikającej z kompetencji sprawowanych przez jej członków urzędów. W równym stopniu należy uwzględnić prestiż poszczególnych tytułów i ich odbiór społeczny. Takie podejście badawcze umożliwia sporządzenie znacznie pełniejszego obrazu znaczenia danej rodziny. Należy jednak podkreślić, że obraz ten także w tym przypadku nie będzie do końca miarodajny. Tytulatura urzędowa stanowiła bowiem miernik tylko jednego z czynników decydujących o pozycji elit szlacheckich doby staropolskiej. Kluczową rolę odgrywał majątek ziemski, który w sposób bardziej trwały gwarantował jej przedstawicielom znaczenie polityczne i ekonomiczne. Wnioski płynące z analizy tytulatury urzędowej muszą zostać skonfrontowane ze stanem posiadania rodziny w badanym okresie.

Niniejszy artykuł stanowi próbę zastosowania powyższej metody w celu określenia pozycji i znaczenia politycznego książąt Sanguszkowiczów⁵ w latach 1500–1569. Zarówno wybór tej rodziny, jak i wyznaczenie ram chronologicznych nie jest przypadkowe. Pokażna literatura genealogiczna poświęcona tej książęcej rodzinie litewskiej, wywodzącej się od Sanguszki, syna

---

⁵ Forma „Sanguszko” jako nazwisko potomków księcia Sanguszka powstała dopiero w latach sześćdziesiątych XVI wieku i została początkowo przyjęta wyłącznie przez przedstawicieli jednej linii, niesuchojeskiej, a dopiero w latach dziewięćdziesiątych tego wieku przez pozostałe dwie linie. Stąd też dla badanego w niniejszej pracy okresu właściwą formą nazwiskową używaną przez przedstawicieli tej rodziny jest „Sanguszkowicz”. Zob. J. Rogulski, *Status, officium, splendor. Tytulatura książąt Sanguszków od XV do XVIII wieku*, msp pracy magisterskiej, Zakład Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.

Fiodora i wnuka Olgierda Giedyminowicza⁶, nie przynosi jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, jaki status społeczny posiadali jej przedstawiciele w XVI wieku i jak znaczna była ich rola polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim sprzed unii lubelskiej. W świetle syntetycznych ujęć nowożytnych dziejów Korony i Litwy, w których Sanguszkowicze są zaledwie wzmiankowani⁷, można odnieść wrażenie, że rola ta była niewielka. Mimo to historiografia przyjmuje, że Sanguszkowicze zaliczali się do magnaterii litewskiej tego czasu⁸, chociaż w gronie rodzin tworzących elitę władzy tego państwa już ich się nie wymienia⁹. Nieznaczną rolę polityczną potomków Sanguszka w XVI wieku wydaje się jednak podważać spora liczba urzędów sprawowanych przez licznie w tym okresie rozrodzonych książąt. Urzędy te starannie wymieniają wyżej wspomniane prace genealogiczne poświęcone tej rodzinie oraz spisy urzędników¹⁰.

W tej sytuacji próba możliwie precyzyjnego określenia znaczenia politycznego domu Sanguszkowiczów w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1500–1569 wydaje się szczególnie potrzebna. Zastosowanie w tym celu analizy tytułatury urzędowej może się okazać o tyle badawczo wydajne, że po-

⁶ T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, R. 5, Poznań 1883, s. 286; A. Boniecki, *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku*, Warszawa 1887, s. 292; J. Wolff, *Kniazowie litewsko-ruscy*, op. cit., s. 422–454; *Monografia XX. Sanguszków*, oprac. Z. L. Radziwiński, B. Gorczak, t. 1–3, Lwów 1906–1911; biogramy Sanguszków, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej cyt.: PSB), t. 34, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, passim.

⁷ Zob.: J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967 oraz najnowsze ujęcia dziejów nowożytnych Polski i Litwy: M. Markiewicz, *Historia Polski 1492–1795*, Kraków 2002; U. Augustyniak, *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa 2008. Bardziej zauważalna jest rola kulturalna tej rodziny w ujęciach kultury Wielkiego Księstwa Litewskiego: zob. M. B. Topolska, *Spoleczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku*, Poznań–Zielona Góra 2002.

⁸ J. Ochmański wymienia Sanguszkowiczów w gronie dwudziestu najzamożniejszych rodzin Wielkiego Księstwa Litewskiego (J. Ochmański, op. cit., s. 106).

⁹ M. B. Topolska wymienia następujące rodziny tworzące elitę władzy na Litwie: Radziwiłłowie, Olelkowicze, Ostrogscy, Gasztołdowie, Sapiehowie i Kieżgajłowie (M. B. Topolska, op. cit., s. 48–49).

¹⁰ J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków 1885; *Urzędnicy województwa białskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygieł, Kórnik 1992; *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994; *Urzędnicy podolski XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka, Kórnik 1998; *Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002; *Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. M. Wolski, Kórnik 2007.

każna liczba urzędów sprawowanych przez przedstawicieli tej rodziny przekłada się na rozbudowany materiał tytułarny, znakomity do przeprowadzania takiej analizy.

Materiał ten zaczerpnięty został głównie ze źródeł dyplomatycznych opublikowanych przez Bronisława Gorczaka i Zygmunta Radziwińskiego w *Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie i Monografii XX. Sanguszków*¹¹. W incydentalnych przypadkach podstawa źródłowa została uzupełniona o obiekty przechowywane w Oddziale I Archiwum Państwowego w Krakowie¹². Przedmiot niniejszej analizy stanowi nie tylko tytułatura własna Sanguszkowiczów, to jest pochodząca z intytulacji wystawionych przez nich dokumentów. Kancelarie litewskie okresu jagiellońskiego, zarówno monarsza, jak i prywatne, przywiązywały dużą wagę do poprawności w zakresie właściwego tytułowania nie tylko książąt, lecz nawet osób niższego stanu¹³. Stąd też tytułatura obecna w dokumentach, których Sanguszkowicze byli odbiorcami, jest równie wartościowa i miarodajna jak ta z dokumentów, których ci książęta byli wystawcami. Co więcej, w ruskojęzycznych dokumentach kancelarie litewskie XVI wieku nie stosowały używanych w Koronie tytułów stanowych (kwalifikatorów), krótko i jednoznacznie określających pozycję urzędniczą danej osoby¹⁴. W rezultacie w inskrypcjach wszystkich ówczesnych dokumentów skierowanych do Sanguszkowiczów występuje tytułatura tych książąt w swoim pełnym brzmieniu, uwzględniająca każdy, nawet mniej znaczący, tytuł urzędowy. Wszystko to pozwoliło znacząco rozszerzyć podstawę źródłową niniejszego tekstu i zgromadzić rzetelny materiał obejmujący niemal pięćset zapisów tytułatury dziesięciu książąt Sanguszkowiczów, którzy w okresie od roku 1500 do siódmej dekady XVI wieku posługiwali się tytułami urzędowymi.

Na przełomie XV i XVI wieku potomkowie Sanguszka podzielili się na trzy linie (ryc. na str. 75). Książęta ze starszych linii, koszyrskiej i niesuchojeskiej, które wywodziły się od Aleksandra Sanguszkowicza, przez cały XVI wiek zamieszkiwali w odziedziczonych po tym księciu dobrach rodzinnych na Woły-

---

¹¹ *Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie*, oprac. B. Gorczak, Z. Radziwiński, t. 1, 3, 4, 6, 7, Sławuta, Lwów 1887–1910 (dalej cyt.: *Arch. Sław.*); *Monografia XX. Sanguszków*, t. 3.

¹² Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział I na Wawelu, Archiwum Sanguszków teka XVI/50 p. 255, teka XVIa/37 p. 183, teka XVIa/37 p. 184, teka XVIa/80 p. 481, teka XVII/80 p. 522, teka XVIII/2 p. 3.

¹³ W odniesieniu do okresu wczesnojagiellońskiego zwrócili na to uwagę W. Kamieniecki, *Spoleczeństwo litewskie XV w.*, Warszawa 1947, s. 50; L. Korczak, *Monarcha i poddani. System władzy w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie wczesnojagiellońskim*, Kraków 2008, s. 59.

¹⁴ J. Rogulski, op. cit., s. 15.

niu¹⁵. Natomiast trzecia linia, kowelska, mająca założyciela w osobie najmłodszego syna Sanguszka, księcia Michała, otrzymany w wyniku podziału dóbr rodzinnych majątek kowelski na Wołyniu wymieniła w 1543 roku z królową Boną na leżące w województwie witebskim Smolany, Horwol i Obolce¹⁶. Przenosiny najmłodszej gałęzi Sanguszkowiczów z Wołynia na odległą Witebszczyznę nie osłabiły więzi rodzinnych w tym domu ani też nie odcisnęły piętna na tożsamości jego członków. Tak samo jak protoplasta rodziny, książę Sanguszko, wszyscy jego potomkowie pozostawali do końca XVI wieku prawosławnymi, ruskojęzycznymi kniaziami litewskimi. Ruskie też brzmienie posiada analizowana w niniejszym tekście tytułatura urzędowa tych książąt.

Poszczególne zapisy tytułatury urzędowej odnosi się do jednostki, wskazując głównie na jej indywidualne zdolności, i obrazuje przebieg tylko jednostkowej kariery urzędniczej. Próbując na podstawie tego rodzaju zindywidualizowanych zapisów określić znaczenie całej rodziny, należy dokonać zestawienia wszystkich tytułów urzędowych używanych przez jej członków i zwrócić uwagę na powtarzalność pewnych kategorii tytułów u następujących po sobie pokoleń. Zaobserwowanie dopiero takiego zjawiska wskazuje na trwalszą przynależność całej rodziny do elity urzędniczej i daje wyobrażenie o jej znaczeniu politycznym. Skupienie perspektywy badawczej na powtarzalności tytułów urzędowych pozwala tym samym uniknąć błędnego przedstawiania znaczenia całej rodziny w świetle spektakularnej, ale tylko pojedynczej kariery najwybitniejszego przedstawiciela, przy pominięciu pozostałych, mniej w źródłach eksponowanych członków rodziny.

W związku z powyższym wszystkie tytuły urzędowe, jakich w badanym okresie używali przedstawiciele wszystkich trzech linii Sanguszkowiczów, wraz z latami ich używania przez konkretnych książąt¹⁷, zostały zestawione w formie tabeli, która pozwala analizować zgromadzony materiał pod określonym wyżej kątem (tab. znajduje się na str. 76–78).

Tabela systematyzuje zgromadzony materiał według kategorii, które obejmują kolejno tytuły od najwyższych rangą do ostatnich. Kolejność ta ustalona została głównie na podstawie uchwały sejmu litewskiego *Tytuły pa-*

¹⁵ J. Wolff, *Kniazowie*, op. cit., s. 436, 447; M. Machynia, *Sanguszko (Sanguszkowicz) Roman, książę z linii niesuchojesko-łokackiej (ok. 1537–1571)*, PSB, t. 34, s. 504; W. Kłaczeński, *Sanguszko Adam Aleksander, książę z linii koszyrskiej (ok. 1590–1653)*, PSB, t. 34, s. 467.

¹⁶ J. Wolff, *Kniazowie*, op. cit., s. 450; M. Machynia, *Sanguszko (Sanguszkowicz) Wasyl, książę z linii kowelskiej (zm. 1557?)*, PSB, t. 34, s. 513.

¹⁷ Lata te zostały ustalone głównie na podstawie spisów urzędników (zob. przyp. 10.) oraz biogramów Sanguszkowiczów z Polskiego Słownika Biograficznego. W przypadku tytułów nieuwzględnionych w tej tytułaturze, lata używania danego tytułu zostały ustalone na podstawie materiału źródłowego poświadczającego dany tytuł.

nów rad ich miłości z 1566 roku¹⁸, która stanowi oficjalną kodyfikację starszeństwa honorowego tytułów urzędniczych na Litwie sprzed unii lubelskiej. Ponieważ wymieniona uchwała nie uregulowała szczegółowej precedencji tytułów wszystkich urzędników litewskich, szczególnie tych piastujących mniej znaczące stanowiska, w wielu miejscach uzupełnienia wnoszą wcześniejsze próby kodyfikacji tej kwestii, jak na przykład *Porządek pisania listów do panów rad, urzędników i całej szlachty* z 1551 roku¹⁹. Wobec nieustannej przebudowy i rozwoju litewskiej administracji państwowej w XV i XVI wieku oraz wynikającej stąd płynności i niejednoznaczności niektórych tytułów urzędowych wszelkie tego rodzaju próby pisemnych kodyfikacji skazane były na niekompletność i przejściową aktualność. Dlatego też ostateczne rozstrzygnięcie w kwestii precedencji poszczególnych tytułów przynoszą niektóre zapisy tytułatury urzędowej. Ponieważ w Wielkim Księstwie Litewskie sprzed unii lubelskiej nie istniały żadne ograniczenia w zakresie gromadzenia w jednym ręku wielu urzędów, długotrwałe i błyskotliwe kariery urzędnicze prowadziły do kumulowania przez wybitnych urzędników całego szeregu urzędów – pięciu, jak w przypadku księcia Andrzeja Michałowicza Sanguszkowicza w latach 1546–1547, a nawet sześciu, jak u księcia Konstantego Iwanowicza Ostrońskiego w latach 1511–1522²⁰. Zapisy tytułatury takich urzędników, obejmując wszystkie używane w danym momencie tytuły urzędowe, szeregowały je stosownie do aktualnie obowiązującego starszeństwa. Stąd też zapisy te stanowią cenne źródło do rozpoznania szczegółowej precedencji tytułów urzędników litewskich, zwłaszcza tych niższej rangi²¹.

W ten sposób wyodrębnione zostały następujące kategorie tytułów urzędowych, jakich używali książęta Sanguszkowicza do lat siedemdziesiątych XVI wieku. Tytuły „panów rad”, jak je określa wspomniana kodyfikacja starszeństwa tytułów z 1566 roku, to najwyżej postawione w hierarchii tytuły pochodzące od urzędów dających miejsce w radzie wielkoksiążęcej, odpowiadające tytułom senatorskim w Królestwie Polskim. Dygnitarstwa i sprawstwa to z kolei tytuły o zbliżonym, a niekiedy nawet większym znaczeniu

¹⁸ *Tytuły panów rad ich miłości*, akt z 1566, Metryka Litewska, Ks. Spr. Publ. nr 9, f. 160–162; cyt. za: J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, op. cit., s. 1–2.

¹⁹ M. Wolski, *Wstęp*, [do:] *Urzednicy wołyńscy*, op. cit., s. 15.

²⁰ Książę Andrzej Michałowicz Sanguszkowicz Koszyrski (zm. 1560) pełnił w tym okresie funkcje starosty łuckiego, marszałka hospodarskiego, klucznika, horodniczego i mostowniczego łuckiego (*Sanguszko (Sanguszkowicz) Andrzej Michałowicz, książę z linii koszyrskiej*, PSB, s. 469–471); książę Konstanty Iwanowicz Ostroński (około 1460–1530) był w tym czasie kasztelanem wileńskim, hetmanem wielkim litewskim, starostą łuckim, braclawskim i winnickim oraz marszałkiem ziemi wołyńskiej (Z. Wojtkowiak, *Ostroński Konstanty Iwanowicz książę*, PSB, t. 24, 1979, s. 486–489).

²¹ J. Rogulski, op. cit., s. 60.

politycznym i administracyjnym, lecz niezapewniające stałego miejsca w radzie wielkiego księcia²². Następne dwie kategorie obejmują tytuły namiestniczo-starościńskie (z wyjątkiem starosty łuckiego), które pochodzą od urzędów administracji terytorialnej niższego szczebla, oraz tytuły dzierżawczo-starościńskie, którymi posługiwali się dzierżawcy określonych kompleksów dóbr gospodarskich. Przedostatnia kategoria obejmuje wreszcie tytuły urzędnicze ziemskie, a ostatnia – tytuły patronimiczne, odnoszące się do urzędów piastowanych przez przodków.

Przechodząc do analizy zgromadzonego materiału, należy najpierw zwrócić uwagę na fakt, że tytuły urzędowe występują w tytulaturze przedstawicieli tylko dwóch starszych linii, koszyrskiej i niesuchojeskiej. W tytulaturze książąt z najmłodszej linii, kowelskiej, tytułów takich – poza jednym przypadkiem – nie odnotowano. Ponieważ od przełomu XV i XVI wieku tytulatura urzędowa stanowiła regularny element tytulatury litewskich rodzin książęcych, dając rzetelny obraz sprawowanych przez właściciela urzędów²³, wyżej stwierdzony brak tytułów urzędowych stanowi jednoznaczne i czytelne świadectwo niesprawowania urzędów przez książąt kowelskich. Poza dzierżawą świsłocką, uzyskaną przez Wasyla Michałowicza w ramach wspomnianej wymiany dóbr z Boną w 1543 roku²⁴, przedstawiciele tej gałęzi nie piastowali żadnej innej funkcji, podczas gdy książęta koszyrscy i niesuchojescy niemal bez wyjątku wchodzili na ścieżkę kariery urzędniczej²⁵. W efekcie próba określenia znaczenia Sanguszkowiczów na podstawie tytulatury urzędowej sprowadza się do analizy tytułów urzędowych używanych przez przedstawicieli tego domu z dwóch tylko linii – koszyrskiej i niesuchojeskich. Ponieważ – jak wyżej

²² J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, op. cit., s. 1–2; *Urzednicy centralni i dostojnicy*, op. cit., s. 10.

²³ J. Rogulski, op. cit., s. 90.

²⁴ J. Wolff, *Kniazowie*, op. cit., s. 450; M. Machynia, *Sanguszko Wasyl*, op. cit., s. 513.

²⁵ Przyczyn tak wyraźnej odmienności linii kowelskiej od starszych gałęzi rodziny należy doszukiwać się w odmiennym stosunku do służby urzędniczej założycieli tych linii. O ile bowiem książę Aleksander Sanguszkowicz (zm. ok. 1491), od którego poszły linie koszyrska i niesuchojeska, pod koniec swojego życia wstąpił na służbę urzędniczą, uważaną wówczas za niegodną książąt o dynastycznym pochodzeniu, i objął mało prestiżowe namiestnictwa w Włodzimierzu i Krzemieńcu, o tyle jego młodszy brat Michał (zm. 1511), założyciel linii kowelskiej, do końca życia nie zdecydował się na taki krok, chociaż jak można przypuszczać w świetle karier książąt koszyrskich i niesuchojeskich, musiał mieć taką możliwość. Wydaje się, że postawa obu tych książąt oddziaływała bezpośrednio na ich synów (Andrzej, syn Aleksandra, jeszcze za życia ojca objął swoje pierwsze urzędy), którzy z kolei przekazali te wzorce swoim potomkom (zob.: J. Rogulski, op. cit., s. 89–90).

wspomniano – obie te gałęzie zamieszkiwały w omawianym okresie na Wołyniu, przeważająca część używanych przez nich tytułów urzędowych to tytuły urzędników związanych z tą prowincją Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Wśród tych tytułów zdecydowanie pod względem liczebnym dominuje „namiestnik” lub „starosta”, a zatem tytuły urzędników administracji terytorialnej niższego szczebla. W kategorii tej mieści się siedem tytułów odnoszących się do namiestnictw i starostw wołyńskich (krzemienieckie, włodzimierskie), podolskich (braclawskie i winnickie) oraz ukraińskich (żytomierskie, czerkaskie i kaniowskie), które w badanym okresie sprawowali książęta: Andrzej Aleksandrowicz, Roman i Fiodor Andrzejewicze oraz Dymitr i Roman Fiodorowicze. Zwraca uwagę, że książęta ci to przedstawiciele trzech kolejnych pokoleń jednej tylko linii Sanguszkowiczów – niesuchojeskiej. Nagromadzenie omawianych tytułów u przedstawicieli tej linii wyjaśnia konsekwentnie przez nich realizowany jeden model kariery. Uwarunkowany geopolitycznym położeniem Wołynia oraz kondycją społeczno-ekonomiczną rodziny model ten opierał się na następujących etapach: 1. wojskowa służba ziemska; 2. nominacja na urząd administracji terytorialnej niższego szczebla; 3. nominacja na urząd „panów rady”; 4. nominacja na urząd ministerialny. Walcząc przeciwko wrogom Wielkiego Księstwa Litewskiego, podejmując się przy tym awanturnicznych przedsięwzięć, tacy książęta jak Roman Andrzejewicz, Dymitr Fiodorowicz i Jarosław Fiodorowicz zmarli przedwczesną, gwałtowną śmiercią²⁶. Stąd też kończyli oni swoje kariery na najszybciej i najłatwiej osiągalnych szczeblach, nie mając możliwości uzyskania dalszych nominacji na urzędy wyższej rangi.

Przewaga takich tytułów w tytulaturze urzędowej Sanguszkowiczów stanowi jednak wymowne świadectwo, jak istotny był udział przedstawicieli tego domu w zarządzie południowych prowincji Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jeszcze w pierwszej połowie XVI wieku namiestnikom i starostom przysługiwały na Wołyniu rozległe kompetencje sędowniczo-administracyjne, jako urzędnikom o kluczowym znaczeniu dla administracji terytorialnej. Starostowie-namiestnicy reprezentowali władzę centralną na danym terenie i stanowili łącznik pomiędzy wielkim księciem a lokalną społecznością²⁷. Były to więc urzędy cieszące się niemałym prestiżem i dające duże znaczenie polityczne,

---

²⁶ Roman Andrzejewicz poległ w 1517 roku, walcząc z Tatarami (J. Wolff, *Kniazowie*, op. cit., s. 429); Dymitr Fiodorowicz, skazany za porwanie i przymuszenie do ślubu Halszki Ostrogskiej, został zamordowany przez Zborowskich w 1554 roku (ibidem, s. 433; M. Machynia, *Sanguszko (Sanguszkowicz) Dymitr, kniaź z linii niesuchojesko-łokackiej*, PSB, t. 34, s. 472); Jarosław Fiodorowicz został zastrzelony w 1564 roku (J. Wolff, *Kniazowie*, op. cit., s. 433).

²⁷ J. Wolski, *Wstęp*, [do:] *Urzednicy wołyńscy*, s. 12–13, tam też starsza literatura poświęcona genezie i znaczeniu tych urzędów na Wołyniu.

szczególnie w skali lokalnej danej ziemi. W przypadku namiestnictw i starostw, jakie Sanguszkowicze sprawowali, prestiż ten i znaczenie musiały być jeszcze większe. Ponieważ do kompetencji namiestników-starostów należało zarządzanie w imieniu hospodara zamkiem oraz dowództwo nad jego załogą wojskową, wymienione wyżej namiestnictwa i starostwa z obszaru Wołynia, Podola i Ukrainy, wobec nieustannego zagrożenia tych ziem ze strony Tatarów, posiadały szczególną wagę dla systemu obronnego południowych kresów państwa. Stąd też urzędy te obsadzano najlepszymi wodzami litewskimi, takimi jak chociażby książęta Konstanty Ostrogski czy Bohusz Korecki²⁸. Powierzenie tak odpowiedzialnych i kluczowych urzędów kolejnym przedstawicielom Sanguszkowiczów niesuchojeskich stanowi zatem szczególny dowód zaufania ze strony wielkiego księcia oraz miernik wybitnych umiejętności wojennych i zdolności organizacyjno-administracyjnych tej rodziny. Wydaje się więc, że pomimo niezbyt wysokiej rangi tytułów namiestniczo-starościńskich w ogólnym starszeństwie tytułów poszczególne tytuły namiestnika lub starosty odznaczały się istotnym poważaniem, wynikającym ze szczególnie wymagających obowiązków związanych z obronnością kraju. Takiego specyficznego znaczenia należy doszukiwać się w tytułach namiestniczo-starościńskich, jakich w tym okresie używali niesuchojescy przedstawiciele Sanguszkowiczów.

Ponieważ namiestnicy i starostowie byli zarazem dzierżawcami znajdujących się w danym okręgu dóbr monarszych stanowiących uposażenie tego urzędu, z czasem także dzierżawcy pozostałych majątków wielkksiążęcych zaczęli używać tych tytułów, szczególnie tytuły starosty. Z pewnością wpływ na rozpowszechnienie się tytułatury starościńskiej w Koronie, gdzie analogiczne zjawisko można zaobserwować we wcześniejszym okresie, i na Litwie posiadała atrakcyjność tytułu, zaszczytniejszego od tytułu dzierżawcy i sugerującego posiadanie realnych kompetencji urzędniczych. W rzeczywistości posiadanie tego typu „starostw” miało wymiar przede wszystkim ekonomiczny i wiązało się z czerpaniem dochodów z określonego kompleksu dóbr monarszych.

W tytułaturze urzędowej Sanguszkowiczów pojawiły się cztery tego rodzaju tytuły używane przez trzech książąt ze wszystkich linii domu: Aleksandra Andrzejewicza z linii koszyrskiej, Romana Fiodorowicza z niesuchojeskiej oraz Wasyla Michałowicza z kowelskiej. Ponieważ dzierżawy dóbr gospodarskich nadawano jako *panis bene merentium*, w tego rodzaju tytułach należy głównie widzieć świadectwo zasług Sanguszkowiczów poniesionych na rzecz wielkiego księcia. Taka funkcja jest szczególnie widoczna w przypadku księcia Romana Fiodorowicza, który dzierżawę/starostwo rzeczyckie otrzymał

---

²⁸ Z. Wojtkowiak, op. cit., s. 486–489; J. Maciszewski, *Korecki Bohusz (Bohdan) h. Pogonia*, PSB, t. 14, 1968–1969, s. 58.

w 1567 roku za wybitne sukcesy militarne odniesione w wojnie z Moskwą²⁹. Zaś tytuły dzierżawcy czeczerskiego i propojskiego, jakich używał około 1539 roku książę Aleksander Andrzejewicz, niczym niewyróżniający się przedstawiciel linii koszyrskiej, przynoszą dowód wpływów politycznych jego ojca Andrzeja, który był w stanie wystarać się dla swojego raczej przeciętnego syna o dwie dochodowe dzierżawy³⁰.

Bezpośrednie świadectwo wpływów politycznych i zasług księcia Andrzeja Michałowicza przynoszą tytuły ziemskie klucznika, horodniczego i mostowniczego łuckiego, których używał w latach 1546–1557³¹. Te typowo litewskie urzędy, podporządkowane staroście, a zatem dość nisko stojące w starszeństwie, w omawianym okresie miały znaczenie głównie ze względu na lukratywne uposażenie. Z tego też powodu urzędy te były przedmiotem pożądania najznacznějších dygnitarzy litewskich³². W skumulowaniu aż trzech tego rodzaju tytułów w tytulaturze należy widzieć dowód szczególnego poważania ze strony monarchy litewskiego.

Jak wyżej wspomniano, trzeci etap kariery realizowanej przez Sanguszkowiczów w omawianym okresie stanowią tytuły „panów rad”. Do tego szeregu dotarło aż pięciu książąt z tego domu: Andrzej Aleksandrowicz, Fiodor Andrzejewicz i Roman Fiodorowicz z linii niesuchojeskiej oraz Andrzej Michałowicz i Aleksander Andrzejewicz z linii koszyrskiej. Status „panów rad”, osiągnięty przez obie linie Sanguszkowiczów jednocześnie w roku 1522 i następnie utrzymywany przez nich trwale, przez okres blisko pięćdziesięciu lat, wyznacza stopień znaczenia, jaki rodzina ta osiągnęła w badanym okresie.

Aby zobrazować wpływy polityczne, jakie potomkowie Sanguszka posiadali w XVI wieku dzięki statusowi „panów rad”, należy omówić urzędy, za sprawą których udało im się na taki status wybić. Od roku 1522 roku aż do przełomu roku 1547 oraz 1548 dwóch kolejnych książąt niesuchojeskich, Andrzej Aleksandrowicz i jego syn Fiodor Andrzejewicz, sprawowało marszałkostwo ziemi wołyńskiej. Był to drugi najwyższy urząd wołyński, powołany w latach sześćdziesiątych XV wieku³³ w celu ograniczenia kompetencji starosty łuckie-

---

²⁹ J. Wolff, *Kniazowie*, op. cit., s. 433–435; M. Machynia, *Sanguszko (Sanguszkowicz) Roman, książ z linii niesuchojesko-łokackiej*, PSB, t. 34, 1992–1993, s. 500–504; por. niżej.

³⁰ J. Wolff, *Kniazowie*, op. cit., s. 442–444; M. Machynia, *Sanguszko (Sanguszkowicz) Aleksander, książ z linii koszyrskiej*, PSB, t. 34, 1992–1993, s. 467–468.

³¹ J. Wolff, *Kniazowie*, op. cit., s. 440–441; M. Machynia, *Sanguszko (Sanguszkowicz) Andrzej Michałowicz, książ z linii koszyrskiej*, PSB, t. 34, 1992–1993, s. s. 470; *Urzednicy wołyńscy*, nr 202, s. 70; nr 256, s. 77; nr 256, s. 77.

³² Zob.: W. Pałucki, *Studia nad uposażeniem urzedników ziemskich w Koronie od schyłku XVI wieku*, Warszawa 1962, s. 115–116.

³³ J. Wolff podaje, że marszałkowstwo ziemskie powołano około 1470 roku (*Sena-*

go. Marszałek ziemi wołyńskiej miał być urzędem zwierzchnim dla całej prowincji – przyznano mu funkcję zastępcy hospodara na tym obszarze, miał przewodniczyć sejmowi wołyńskiemu i mieć zwierzchnictwo nad ziemskimi siłami zbrojnymi. Urząd ten jednak nigdy nie zdobył aż takiego znaczenia i w okresie sprawowania go przez Sanguszkowiczów niesuchojeskich wiązały się z nim przede wszystkim kompetencje natury wojskowej, obejmujące cały obszar Wołynia³⁴. Kolejnym urzędem dającym status „panów rad” był w linii niesuchojeskiej urząd wojewody braclawskiego, objęty 30 marca 1566 roku przez syna Fiodora Andrzejewicza, księcia Romana Fiodorowicza. Ponieważ był to urząd świeżo utworzony, książę Roman został pierwszym wojewodą braclawskim³⁵, któremu w litewskiej radzie wielkksiążęcej przyznano dwunaste miejsce wśród dostojników świeckich³⁶. W pełnieniu także tego urzędu kluczowe znaczenie miały obowiązki wynikające ze zwierzchnictwa wojskowego nad tą prowincją, co było ściśle związane z geopolitycznym położeniem litewskiego Podola na południowych kresach Litwy i nieustannym zagrożeniem tego obszaru ze strony Tatarów.

Natomiast w linii koszyrskiej pierwszym urzędem zapewniającym stałe miejsce w radzie wielkksiążęcej było marszałkostwo dworskie (hospodarskie), które w 1522 roku uzyskał Andrzej Michałowicz, a następnie, w roku 1547, jego syn Aleksander Andrzejewicz. W przypadku obu tych książąt był to pierwszy urząd, jaki uzyskali w swoich karierach. Stąd też książęta z linii koszyrskiej zaczęli swoje kariery urzędnicze od wyższego szczebla, pomijając służbę w zarządzie terytorialnym, co wydaje się związane z parlamentarnymi ambicjami przedstawicieli tej linii. Marszałkostwo hospodarskie, jakie książęta koszyrscy dzierżyli przez okres czterdziestu trzech lat, było jednym z najstarszych urzędów dworskich na Litwie o czternastowiecznej genezie i wiązało się z częstą obecnością na dworze monarchy³⁷. Początkowo urząd ten posiadał duże znaczenie i rozległe kompetencje, w początkach XVI wieku uległ jednak swoistej dewaluacji, szczególnie poprzez powiększenie do kilkunastu dostojników – nawet osiemnastu – pełniących ten urząd jednocześnie³⁸. Mimo to aż do lat sześćdziesiątych XVI stulecia marszałkostwo było prestiżowym urzędem dworskim, dającym dość bliski dostęp do władcy i przynosząc zaszczytny tytuł:

---

torowie i dygnitarze, op. cit., s. 21) natomiast M. Wolski twierdzi, że nastąpiło to w 1463 roku (*Wstęp*, [do:] *Urzednicy wołyńscy*, op. cit., s. 14).

³⁴ Ibidem, s. 15. Na temat miejsca marszałka w hierarchii urzędniczej Wołynia oraz zasięgu jego uprawnień można znaleźć w literaturze całkowicie rozbieżne stanowiska. Problem ten omawia M. Wolski, przytaczając odpowiednią literaturę (ibidem).

³⁵ M. Machynia, *Sanguszko Roman*, op. cit., s. 501.

³⁶ *Tytuły panów rad*, f. 160–162.

³⁷ K. Pietkiewicz, op. cit., s. 80.

³⁸ *Urzednicy centralni i dostojnicy*, op. cit., s. 80.

„маршалок господаря короля Его Милости”³⁹. Drugim urzędem, który dawał książętom koszyrskim tytuł „panów rad”, było dzierżone w latach 1542–1560 przez księcia Andrzeja Michałowicza starostwo łuckie. Mając genezę w czter-nastowiecznym namiestnictwie łuckim, które obejmowało cały Wołyń, starostwo to od samego początku posiadało w tej ziemi pierwszoplanowe znaczenie. Tytuł starosty łuckiego oznaczał zatem nie tylko najznacznieszego urzędnika spośród wołyńskich namiestników lub starostów, lecz przede wszystkim zwierzchnika i reprezentanta całego Wołynia w radzie wielkksiążęcej, w której zajmował wysokie, siódme miejsce⁴⁰.

W świetle omówionych dotąd tytułów urzędniczych, jakimi posługiwali się Sanguszkowicze w badanym okresie, należy rodzinę tę zaliczyć do elity urzędniczej Wołynia. W skali lokalnej przedstawiciele tej rodziny odgrywali wiodącą rolę polityczną, cieszyli się dużym autorytetem i wpływami, nadawali ton i kierunek sprawom publicznym oraz wojskowym. Szczyt znaczenia politycznego Sanguszkowiczów na Wołyniu przypada na koniec pierwszej połowy XVI stulecia, to jest na kulminacyjny moment kariery dwóch wybitnych przedstawicieli – Andrzeja Michałowicza z linii koszyrskiej oraz Fiodora Andrzejewicza z linii niesuchojejskiej. W związku z obsadzeniem przez tych książąt dwóch najwyższych urzędów wołyńskich (starostwa łuckiego oraz marszałkostwa ziemi wołyńskiej), czterech z pięciu wołyńsko-podolskich starostw (łuckiego, włodzimierskiego, braclawskiego i winnickiego) oraz najbardziej dochodowych urzędów ziemskich łuckich (horodniczego, mostowniczego i klucznika) obaj Sanguszkowicze zdominowali około połowy XVI wieku Wołyń, wybijając się – wobec przejściowego spadku znaczenia książąt Ostrogskich w latach 1530–1550 związanego ze zmianą pokoleniową⁴¹ – na jego najbardziej wpływową rodzinę. Pod kontrolą Sanguszkowiczów znalazły się w tym okresie sprawy zarówno wojskowo-obronne Wołynia, podlegające Fiodorowi Andrzejewiczowi, marszałkowi ziemi wołyńskiej i starości we Włodzimierzu, Braclawiu i Winnicy, jak i zwierzchnio-reprezentacyjne, które miał pod swoją pieczę Andrzej Michałowicz, starosta łucki i marszałek dworski. Starostwo łuckie księcia Andrzeja, jako siódmy świecki urząd w Wielkim Księstwie Litewskim, jest przy tym urzędem najwyższej rangi, na jaki w wiekach XV–XVI wspięli się w trakcie swoich karierach potomkowie Sanguszka⁴².

---

³⁹ Zob. m.in. *Arch. Sław.*, t. 3, nr 480, s. 458; t. 4, nr 197, s. 252.

⁴⁰ M. Wolski, *Wstęp*, [do:] *Urzednicy wołyńscy*, op. cit., s. 11–12.

⁴¹ Po śmierci księcia Konstantego Iwanowicza Ostrogskiego w 1530 roku jego następcy nie pełnili poważniejszych urzędów aż do 1550 roku, kiedy jego syn, książę Konstanty Wasyl Ostrogski, został po śmierci Fiodora Andrzejewicza mianowany marszałkiem ziemi wołyńskiej (J. Wyrozumski, *Ostrogski Konstanty Wasyl książę*, PSB, t. 24, 1979, s. 489).

⁴² Trzeba tu jednak zaznaczyć, że w czasie, gdy Roman Sanguszko pełnił wspomniane urzędy, starostwo łuckie, po utworzeniu w październiku 1566 roku wojewódz-

Jednocześnie, jako reprezentanci swojej ziemi w radzie wielkksiążęcej, Sanguszkowicze posiadali istotne znaczenie także w skali całego państwa. Pełniąc wysokiej rangi urzędy i ciesząc się przy tym znaczącymi wpływami na dworze, wojenną sławą i reputacją sejmową, książęta Andrzej Michałowicz i Fiodor Andrzejewicz należeli do liczących się urzędników.

Pomimo to nie udało się Sanguszkowiczom wejść do grona ścisłej elity urzędniczej Wielkiego Księstwa Litewskiego, która odgrywała decydującą rolę polityczną i urzędniczą w całym Wielkim Księstwie Litewskim. Fundamentem potęgi politycznej tej elity były najpierwsze urzędy oraz tytuły ministerialne, które posiadała bardzo wąska grupa kilku najpotężniejszych rodzin magnackich⁴³.

Do wejścia w ten ścisły krąg litewskiej elity zabrakło Sanguszkowiczom trwałej promocji do statusu ministerialnego, który jak wyżej wspomniano, stanowił ostatni etap kariery przedstawicieli magnaterii litewskiej. Spośród potomków książąt Andrzeja Michałowicza i Fiodora Andrzejewicza tylko synowi tego ostatniego, księciu Romanowi Fiodorowiczowi, udało się dzięki wybitnym zdolnościom wojskowym wstąpić na najwyższy szczebel kariery urzędniczej. Rozwój tytułatury urzędowej księcia Romana obrazuje w ten sposób pełną ścieżkę awansu wczesnonowożytnych urzędniczych elit litewskich – ze starostwa żytomierskiego (1557) awansował na urząd wojewody braclawskiego (1566), zostając wreszcie hetmanem dworskim litewskim (1569) i uzyskując w międzyczasie dzierżawę/starostwo rzeszyckie (1568)⁴⁴. W ten sposób Roman Fiodorowicz osiągnął najwyższy urzędniczy status spośród wszystkich Sanguszkowiczów XV i XVI wieku. Błyskotliwa i szybka kariera tego księcia, odznaczająca się świetnymi zwycięstwami wojennymi, ofiarną i pełną poświęcenia służbą, troską o losy państwa i przywiązaniem do królewskiego majestatu, przyniosła jedyną w XVI wieku szansę na odniesienie przez książąt Sanguszkowiczów sukcesu na miarę książąt Ostrogskich. Przedwczesna śmierć księcia Romana w 1571 roku uniemożliwiła jednak trwalszy awans potomków Sanguszków do ścisłej elity urzędniczej Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Osiągnięta przez Romana Fiodorowicza pozycja stanowiła swego rodzaju zwieńczenie pozycji urzędniczej całej gałęzi niesuchojeskiej, którą stopniowo budowali kolejni przedstawiciele trzech pokoleń, począwszy od Andrzeja Aleksandrowicza, poprzez Fiodora Andrzejewicza, a kończąc właśnie na księciu

---

stwa wołyńskiego, utraciło charakter urzędu senatorskiego na rzecz nowo powołanego wojewody, stając się w efekcie typowym dla Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego urzędem starościńskim (J. Wolski, *Wstęp*, [do:] *Urzednicy wołyńscy*, op. cit., s. 19).

⁴³ J. Ochmański, op. cit., s. 91–92; K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka*, Poznań 1995, s. 108–110.

⁴⁴ J. Wolff, *Kniazowie*, op. cit., s. 433–435; M. Machynia, *Sanguszko Roman*, op. cit., s. 500–504.

Romanie. Decyduje to o podstawowej różnicy między szesnastowiecznymi dziejami tej gałęzi i linii koszyrskiej, świetnie widocznej w świetle zgromadzonego materiału tytułowego. W miarę równomierne rozłożenie tytułów urzędowych pomiędzy kilku książąt niesuchojeskich wskazuje na szereg wybitnych przedstawicieli tej linii. Natomiast skupienie najważniejszych tytułów urzędowych w linii koszyrskiej w tytulaturze Andrzeja Michałowicza wymownie dowodzi, że pozycja tej gałęzi Sanguszkowiczów opierała się wyłącznie na wieloletniej działalności tylko jednego jej przedstawiciela. W ten sposób gałąź niesuchojeska nie tylko wydała najwybitniejszego przedstawiciela całej rodziny potomków Sanguszka, lecz również największą liczbę wybitnych książąt, pod obu tymi względami dalece dystansując linie koszyrską i kowelską. Gałąź niesuchojeską bezsprzecznie należy uznać za najwybitniejszą szesnastowieczną linię potomków Sanguszka.

Interesujące światło na znaczenie Sanguszkowiczów rzucają wreszcie tytuły patronimiczne, które występują wyłącznie u przedstawicieli niesuchojeskiej linii tego domu. Fakt pojawienia się tych specyficznych tytułów tylko w tej linii należy tłumaczyć tym, że w odróżnieniu od książąt koszyrskich i kowelskich Sanguszkowicze niesuchojescy nie używali przydomku odmiejscowego wskazującego na przynależność do konkretnej gałęzi rodziny⁴⁵. Wydaje się, że w specyficznej tytulaturze książąt niesuchojeskich, w której nie wykształcił się żaden tytuł odnoszący się do miejsca pochodzenia tej gałęzi, szczególnego znaczenia nabrała „odmiejscowość” tytułów urzędowych, zastępująca brak przydomka o tym charakterze⁴⁶. Stąd też przedstawiciele trzech kolejnych pokoleń tej linii u progu swoich karier, zanim jeszcze otrzymali pierwsze nominacje urzędnicze, dające niejako pełnoprawny tytuł urzędowy, posługiwali się patronimicznymi tytułami urzędowymi, ułatwiającymi identyfikację ich przynależności do gałęzi niesuchojeskiej.

Z punktu widzenia niniejszych rozważań kluczowe znaczenie posiada ranga piastowanego przez przodka urzędu, do którego odwoływali się książęta z tej linii w swoich tytułach patronimicznych. Używanie przez Fiodora Andrzejewicza oraz jego synów Dymitra, Romana i Jarosława Fiodorowiczów tytułu zaledwie „starościca włodzimierskiego” jest wymownym świadectwem znaczenia tej najwybitniejszej linii Sanguszkowiczów. Odwoływanie się w tytulaturze patronimicznej do urzędu terytorialnego zarządu należy uznać za właściwe dla

---

⁴⁵ J. Rogulski, op. cit., s. 104–105.

⁴⁶ Znamienne, że aż czterech przedstawicieli czwartego i piątego pokolenia Sanguszkowiczów z gałęzi niesuchojeskiej, Fiodor oraz jego synowie Dymitr, Roman i Jarosław, używało tego samego tytułu starościca włodzimierskiego, co skutkowało tym, że w łacińskich dokumentach wystawianych poza Wielkim Księstwem Litewskim określano ich „książętami włodzimierskimi” (*duces wladimiriensis*), przypisując odnoszącemu się do danego urzędu przymiotnikowi znaczenie przydomku odmiejscowego (por. *Arch. Ślaw.*, t. 6, nr 103, s. 143; nr 153–154, s. 286–287).

rodzin należących do lokalnej elity urzędniczej Wołynia, nie zaś dla elity politycznej. Dopiero kariera księcia Romana Fiodorowicza umożliwiła jego synowi, Romanowi Romanowiczowi, wprowadzenie do tytułatury znacznie bardziej prestiżowego tytułu wojewodzica braclawskiego. Książę ten jednak, poza osiągnięciami swojego wybitnego ojca, nie był w stanie w swojej tytułaturze pochwalić się żadnymi własnymi sukcesami urzędniczymi, zaprzepaszcżając dobrok swoich wybitnych przodków⁴⁷.

Powyższe spostrzeżenia dotyczące statusu całej rodziny potomków Sanguszka oraz poszczególnych jej linii, zarówno na Wołyniu, jak w skali całego państwa, poczynione zostały na podstawie analizy tytułatury urzędowej książąt, pozostającej w związku z prestiżem tytułów oraz rangą i znaczeniem obejmowanych urzędów. Jak już jednak wspomniano, tytuły urzędowe dają nieznaczne pojęcie o drugim istotnym czynniku awansu – kondycji ekonomicznej rodu, a już zupełnie nie stanowią odbicia rozwoju fortuny ziemskiej, stanowiącej w odróżnieniu od indywidualnych uzdolnień poszczególnych przedstawicieli trwalszy fundament znaczenia rodziny.

Mimo zarysowanej wyżej znaczącej pozycji urzędniczej potomków Sanguszka w XVI wieku, wybijającej się zarówno wśród rodzin wołyńskich, jak i liczącej się w skali Wielkiego Księstwa Litewskiego, takiego właśnie fundamentu, w postaci adekwatnej do ich znaczenia fortuny, nie udało się zbudować poszczególnym liniom i książętom. Całość substancji rodzinnej potomków Sanguszka tworzyła w początkach XVI wieku solidną fortunę magnacką, sytuując tę rodzinę pod koniec drugiej dziesiątki najzamożniejszych rodów całego Wielkiego Księstwa Litewskiego⁴⁸. Lecz powstałe wskutek jej rozpadu trzy majątki ziemskie: koszyrski, niesuchojeski i kowelski, zapewniały swoim właścicielom status materialny co prawda wiodący w skali Wołynia, lecz zaledwie wyróżniający się w skali całego państwa litewskiego. Kluczowym warunkiem trwałego wybicia się tych książąt na pozycję wiodącą politycznie w państwie i uzyskania statusu rodziny należącej do grona najpotężniejszej magnaterii litewskiej była efektywna rozbudowa ich fortuny ziemskiej.

⁴⁷ J. Wolff, *Kniazowie*, op. cit., s. 436.

⁴⁸ J. Ochmański zamieszcza tabelę przedstawiającą największe fortuny magnackie w Wielkim Księstwie Litewskim według liczby posiadanych dymów na podstawie popisu ziemskiego z 1528 roku (J. Ochmański, op. cit., s. 84). Według tej tabeli potomkowie Sanguszka, posiadając w sumie 2720 dymów, zajmują 12. miejsce pod względem wielkości fortuny rodowej. Podana przez Ochmańskiego liczba dymów wymaga jednak uściślenia. Popis wyraźnie podaje, że trzech potomkowie Sanguszka, książęta Andrzej Aleksandrowicz, Wasyl Michałowicz Kowelski i Andrzej Michałowicz Koszyrski, mieli w sumie wystawić 126 koni, co daje liczbę 2016 dymów (*Arch. Sław.*, t. 3, nr 340, s. 323–325). Taka wielkość substancji rodowej plasuje potomków Sanguszka na 19. miejscu.

Musieli być tego szesnastowieczni Sanguszkowicze świadomi, skoro zdecydowanie i często nie licząc się z prawem korzystali z nadarzających się okazji, aby powiększyć swoje majątki. Najbardziej jaskrawym tego przykładem jest awantura księcia Dymitra Fiodorowicza o zdobycie ręki Halszki Ostrogskiej, a wraz z nią olbrzymiej fortuny po jej zmarłym mężu księciu Ilii Ostrogskim, zakończona wyrokiem skazującym i fatalną śmiercią księcia. Nie mieli Sanguszkowicze również oporów, aby jako dowódcy wojskowi wykorzystywać swoje oddziały do najazdów, rabunków i zaboru spornych dóbr innych rodzin wołyńskich, czego z kolei najlepszym przykładem jest działalność księcia koszyrskiego Lwa Aleksandrowicza z drugiej połowy lat sześćdziesiątych XVI w.⁴⁹ O konsekwentnych staraniach książąt o powiększenie fortuny na drodze sądowej świadczą ponadto długoletnie procesy o pojedyncze nawet wsie i sioła na Wołyniu, toczone przez niemal wszystkich szesnastowiecznych przedstawicieli rodziny.

Działalność Sanguszkowiczów na tym polu ograniczało i hamowało jednak zbyt wiele czynników, w większości obiektywnych i niezależnych od książąt, aby mogli oni, mimo największego zapału i najwytrwalszej konsekwencji, odnieść znaczący sukces. Złożyło się na to z całą pewnością poważne opóźnienie rozpoczęcia przez nich służby urzędniczej, co nastąpiło dopiero u schyłku XV wieku, niezwykle ograniczając czasowo pole działalności książąt. Podwaliny pod przyszłą fortunę Ostrogskich kładł już w pierwszej połowie tego stulecia książę Wasyl Fiodorowicz⁵⁰. Następnie wskazać trzeba na sam charakter służby Sanguszkowiczów, uwarunkowanej geopolitycznym położeniem Wołynia i jednolitym modelem kariery, narzucającym konieczność intensywnego zaangażowania w sprawy wojskowe i utrudniającym regularną, wręcz drobiazgową dbałość o stan i rozwój rodzinnych posiadłości. Istotne znaczenie miała przy tym specyficzna struktura własności ziemskiej na Wołyniu, skutkująca bardzo ograniczonymi możliwościami rozbudowy fortuny. Poważnie utrudniało to obrót i nabywanie większych kompleksów dóbr, stanowiąc zarazem zarzewie nieustannych sporów i procesów sądowych o rozgraniczenia i podziały majątków. Nie udało się wreszcie Sanguszkowiczom powiększyć swoich dóbr na drodze małżeństw z dziedziczkami wielkich fortun ziemskich. Mimo koligacji z zamożnymi rodzinami nie tylko Wołynia, ale także z innych części Litwy, posagi wniesione przez żony książąt nie odegrały zbyt wielkiej ekonomicznej roli. Nie udało się potomkom Sanguszka odziedziczyć poprzez odpowiednie małżeństwa poważniejszych zespołów dóbr ziemskich wygasających rodzin.

Wyobrażenie o kondycji ekonomicznej Sanguszkowiczów w XVI wieku daje porównanie liczby jezdnych, do jakiej książęta koszyrscy i niesuchojescy zostali

---

⁴⁹ J. Wolff, *Kniazowie*, op. cit., s. 444–445; M. Machynia, *Sanguszko (Sanguszkowicz) Lew, kniaz z linii koszyrskiej*, PSB, t. 34, 1992–1993, s. 497.

⁵⁰ T. Kempa, *Dzieje rodu Ostrogskich*, Toruń 2003, s. 11–13.

zobowiązani w popisie ziemskim z 1528 roku, a jaką w realnej wojennej potrzebie wystawili na popisie w Radoszkowicach w październiku 1567 roku. W ramach popisu z 1528 roku książęta Andrzej Aleksandrowicz z linii niesuchojeskiej i Andrzej Michałowicz Koszyrski mieli wystawić poczet konny złożony odpowiednio z 46 i 42 jeźdźców, posiadając tym samym 736 i 672 dymów⁵¹. Natomiast czterdzieści lat później, gdy przygotowywano się do wielkiej wyprawy na Moskwę, książęta Roman Fiodorowicz oraz Lew Aleksandrowicz Koszyrski byli w stanie wystawić ze swoich dóbr oddziały liczące – odpowiednio – 100 i 161 (w tym 76 husarii) konnych, do tego kilkudziesięciu żołnierzy piechoty⁵².

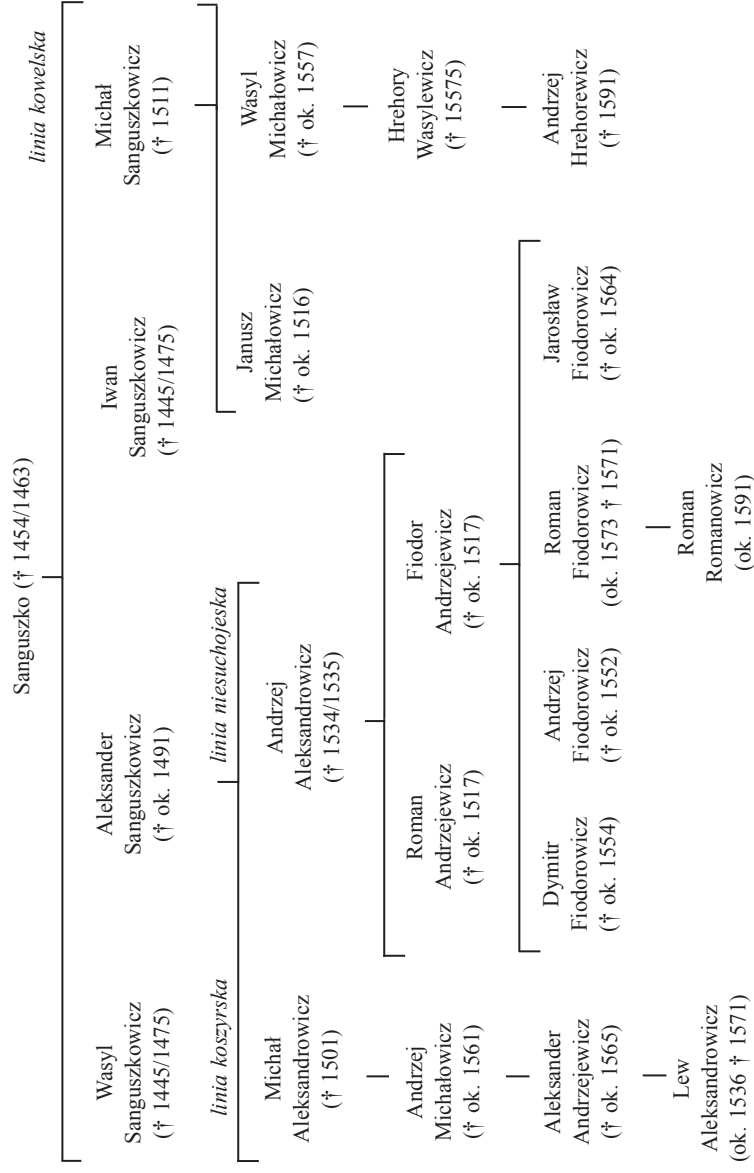
Na tej podstawie, mając na uwadze, że na powyższy zaciąg, zwłaszcza księcia Lwa Aleksandrowicza, zostały pożyczone znaczne środki, można – z należytą dozą ostrożności – szacować, że fortuny ziemskie gałęzi niesuchojeskiej i koszyrskiej w czasie urzędowej działalności ich najwybitniejszych przedstawicieli w XVI wieku wzrosły około dwu- i trzykrotnie. Należy więc uznać to za istotny wzrost, oddający zaangażowanie na tym polu książąt, zauważalny z pewnością w skali Wołynia. Jednakże w porównaniu do fortun najpotężniejszych rodzin magnackich Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI wieku było to zdecydowanie za mało. Fortuna litewskiej rodziny Kieżgajłów już w 1528 roku została obciążona zaciągiem w liczbie 769 koni, a Radziwiłłów w liczbie 760, z kolei dobra magnaterii ruskiego pochodzenia, książąt Olelkowiczów i Ostrogskich, miały wedle tego samego popisu wystawić odpowiednio 433 i 426 koni⁵³. W porównaniu do tak wielkich kompleksów majątków ziemskich domena potomków Sanguszka w XVI wieku była w skali Wielkiego Księstwa Litewskiego co prawda zauważalna, lecz nie mogła gwarantować najwyższej pozycji politycznej i ekonomicznej, dzięki której książęta mogliby odgrywać w polityce państwa najistotniejszą rolę.

Pogarszająca się kondycja materialna potomków Sanguszka w XVI wieku zadecydowała, że w momencie, gdy zabrakło godnych następców książąt Andrzeja Michałowicza i Romana Fiodorowicza, którzy by pozycję polityczną i ekonomiczną rodu nadal podtrzymywali efektywnymi karierami urzędowymi i piastowaniem lukratywnych stanowisk, obie linie Sanguszkowiczów zaczęły szybko podupadać, tracąc już w drugiej połowie XVI wieku swoją wysoką urzędową pozycję i wiodące nawet w skali Wołynia znaczenie.

⁵¹ *Arch. Sław.*, t. 3, nr 340, s. 323–325.

⁵² M. Machynia, *Sanguszko Roman*, op. cit., s. 502; idem, *Sanguszko Lew*, op. cit., s. 497. Dokładna liczba wojsk wystawionych przez tych książąt to w przypadku Lwa Aleksandrowicza – 85 konnych kozaków, 76 konnych husarów, 56 piechoty (drabów z rusznicami), natomiast w przypadku Romana Fiodorowicza – 100 konnych kozaków, 50 piechoty (ibidem).

⁵³ T. Kempa, op. cit., s. 44.

Ryc. Rodowód książąt Sanguszkowiczów do końca XVI wieku

kategoria	tytuł	linia		
		koszyrska	niesuchojeska	kowelska
tytuły „panów rad”	starosta łucki	Andrzej Michałowicz 1542–1560		
	marszałek ziemi wołyńskiej		Andrzej Aleksandrowicz 1522–1534/1535	
			Fiodor Andrzejewicz 1535– 1547/1548	
	wojewoda braclawski		Roman Fiodorowicz 1566–1571	
	marszałek dworski	Andrzej Michałowicz 1522–1553		
Aleksander Andrzejewicz 1547–1565				
dygnitarstwa/sprawstwa	hetman dworski		Roman Fiodorowicz 1569–1571	
	sprawca województwa kijowskiego	Andrzej Michałowicz 1540–1542		
	sprawca hetmaństwa dworskiego		Roman Fiodorowicz 1567–1569	
namiestnictwa/starostwa	starosta wodzimierski		Andrzej Aleksandrowicz 1507/1508–1531	
			Fiodor Andrzejewicz 1531–1547/1548	
	starosta krzemieniecki		Andrzej Aleksandrowicz 1498–1502	
starosta braclawski		Andrzej Aleksandrowicz 1500–1507		

kategoria	tytuł	linia			
		koszyrska	niesuchojeska	kowelska	
namiestnictwa/starostwa			Roman Andrzejewicz 1516–1517		
			Fiodor Andrzejewicz 1544–1547/1548		
	starosta winnicki			Andrzej Aleksandrowicz 1500–1507	
				Roman Andrzejewicz 1516–1517	
				Fiodor Andrzejewicz 1544–1547/1548	
	starosta żytomierski			Dymitr Fiodorowicz 1548–1553	
				Roman Fiodorowicz 1557–1571	
starosta czerkaski			Dymitr Fiodorowicz 1553–1554		
starosta kaniowski			Dymitr Fiodorowicz 1553–1554		
dzierzawy/starostwa	starosta rzeczycki		Roman Fiodorowicz 1568–1571		
	dzierzawca świsłocki			Wasy Michałowicz 1543	
	dzierzawca czeczerski	Aleksander Andrzejewicz 1539			
	dzierzawca propojski	Aleksander Andrzejewicz 1539			

kategoria	tytuł	linia		
		koszyrska	niesuchojeska	kowelska
tytuły ziemskie	klucznik łucki	Andrzej Michałowicz 1546–1557		
	horodniczy łucki	Andrzej Michałowicz 1546–1557		
	mostowniczy łucki	Andrzej Michałowicz 1546–1557		
tytuły partonimiczne	wojewódzic braławski		Roman Romanowicz ok. 1579–1591	
	staroście włodzimierski		Fiodor Andrzejewicz 1527–1531	
			Dymitr Fiodorowicz 1548–1549	
			Roman Fiodorowicz 1555–1557	
			Jarosław Fiodorowicz 1562–1564	

Tab. Tytuły urzędowe trzech linii Sanguszkowiczów, wraz z latami ich używania przez konkretnych książąt

POSITION AND SIGNIFICANCE
OF THE SANGUSZKOWICZ PRINCES BETWEEN 1500 AND 1569
IN THE LIGHT OF THE OFFICIAL TITULAR POLICY

The following article is an attempt to determine the official position and political significance of the Sanguszkowicz princes of the Grand Duchy of Lithuania before the emergence of the Union of Lublin (1569). So far, this issue has not been sufficiently studied, so it is not clear whether the Sanguszkowicz family belonged to the Lithuanian high nobility (magnateria) of this time, or not. To determine this, I used the method involving the analysis of the official titular policy. Based on nearly 500 records showing the official titles that the princes used, I collected reliable source material, which I presented in the form of a table. The analysis of this table shows that the Sanguszkowicz princes had a high status defined as panowie rada – it means that they held the high-ranking offices that provided a permanent seat on the Council of the Grand Duke. These were the most important offices of Volhynia, one of the provinces of Lithuania, where the princes had their main estates. Therefore, the Sanguszkowicz family belonged to the local clerical elite, playing an important role in the matters concerning the whole country. However, the princes failed to join the ranks of the most powerful noble families that were the power elite in the Grand Duchy of Lithuania. As the analysis shows, the Sanguszkowicz princes did not meet the criterion of belonging to the highest political elite – they did not hold the ministerial offices and did not have enough large estates.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE I DRUKOWANE

1. Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział I na Wawelu, Archiwum Sanguszków teka XVI/50 p. 255, teka XVIa/37 p. 183, teka XVIa/37 p. 184, teka XVIa/80 p. 481, teka XVII/80 p. 522, teka XVIII/2 p. 3.
2. *Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie*, oprac. B. Gorczak, Z. Radziwiński, t. 1, 3, 4, 6, 7, Sławuta, Lwów 1887–1910.
3. *Monografia XX. Sanguszków*, oprac. Z. L. Radziwiński, B. Gorczak, t. 3, Lwów 1911.

OPRACOWANIA

1. Adamus J., *O tytule panującego i państwa litewskiego parę spostrzeżeń*, „Kwartalnik Historyczny” 1930, t. 44.
2. Boniecki A., *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku*, Warszawa 1887.
3. Bystrzeński J., *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*, t. 1–2, Warszawa 1933.

4. Czaplński W., Długosz J., *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa 1982.
5. Kamieniecki W., *Spoleczeństwo litewskie XV w.*, Warszawa 1947.
6. Kempa T., *Dzieje rodu Ostrogskich*, Toruń 2003.
7. Korczak L., *Monarcha i poddani. System władzy w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie wczesnojagiellońskim*, Kraków 2008.
8. Łoziński W., *Życie polskie w dawnych wiekach*, Lwów 1907.
9. Machynia M., *Sanguszko (Sanguszkowicz) Aleksander, książ z linii koszyrskiej*, Polski Słownik Biograficzny, t. 34, 1992–1993.
10. Machynia M., *Sanguszko (Sanguszkowicz) Andrzej Michałowicz, książ z linii koszyrskiej*, Polski Słownik Biograficzny, t. 34, 1992–1993.
11. Machynia M., *Sanguszko (Sanguszkowicz) Dymitr, książ z linii niesuchojesko-łokackiej*, Polski Słownik Biograficzny, t. 34, 1992–1993.
12. Machynia M., *Sanguszko (Sanguszkowicz) Lew, książ z linii koszyrskiej*, Polski Słownik Biograficzny, t. 34, 1992–1993.
13. Machynia M., *Sanguszko (Sanguszkowicz) Roman, książ z linii niesuchojesko-łokackiej (ok. 1537–1571)*, Polski Słownik Biograficzny, t. 34, 1992–1993.
14. Machynia M., *Sanguszko (Sanguszkowicz) Wasyl, książ z linii kowelskiej (zm. 1557?)*, Polski Słownik Biograficzny, t. 34, 1992–1993.
15. Maciszewski J., *Korecki Bohusz (Bohdan) h. Pogonia*, Polski Słownik Biograficzny, t. 14, 1968–1969.
16. Matuszewski J., *Tytułomania szlachecka w świetle patronimików odurzędniczych*, cz. 1–2, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 1970, nr 15; nr 16.
17. *Monografia XX. Sanguszków*, oprac. Z. L. Radziwiński, B. Gorczak, t. 1–3, Lwów 1906–1911.
18. Ochmański J., *Historia Litwy*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.
19. Pałucki W., *Studia nad uposażeniem urzędników ziemskich w Koronie od schyłku XVI wieku*, Warszawa 1962.
20. Pietkiewicz K., *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka*, Poznań 1995.
21. Radziwiński Z. L., *Jeszcze o „kniaziu” i „księciu”*, „Miesięcznik Heraldyczny”, R. IV: 1911.
22. Radziwiński Z. L., *O tożsamości tytułów książ i książę w dawnej Rzeczypospolitej*, „Miesięcznik Heraldyczny” 1908, nr 5.
23. Rogulski J., *Status, officium, splendor. Tytułatura książąt Sanguszków od XV do XVIII wieku*, msp pracy magisterskiej, Zakład Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
24. Topolska M. B., *Spoleczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku*, Poznań–Zielona Góra 2002.
25. *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994.
26. *Urzędnicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka, Kórnik 1998.

27. *Urządnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002.
28. *Urządnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygieł, Kórnik 1992.
29. *Urządnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. M. Wolski, Kórnik 2007.
30. Wojtkowiak Z., *Ostrogski Konstanty Iwanowicz książę*, PSB, t. 24, 1979, s. 486–489.
31. Wolff J., *Kniaziowie litewsko-ruscy do końca czternastego wieku*, Warszawa 1895.
32. Wolff J., *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków 1885.
33. Żychliński T., *Złota księga szlachty polskiej*, R. 5, Poznań 1883.